

Marcin Rosienkiewicz

O powstaniu powiatów
winnickiego, jampolskiego
i mohylowskiego

O POWSTANIU POWIATÓW
WINNICKIEGO, JAMPOLSKIEGO
I MOHYLOWSKIEGO

STUDIA
DZIEWIĘTNASTOWIECZNE
KOLEKCJA 6

UKAZAŁY SIĘ:

1. *Polski poemat heroikomiczny późnego Oświecenia. Antologia*, red. Roman Dąbrowski, 2007.
2. Jędrzej Świdorski, *Utwory poetyckie. Antologia*, wybór, wstęp i opracowanie Roman Dąbrowski, 2010.
3. Izabela Czartoryska, *Pisma literackie i estetyczne. Antologia*, wybór, wstęp i opracowanie Aneta Kwiatek, 2014.
4. Elżbieta z Krasieńskich Jaraczewska, *Powieści edukacyjne*, wstęp i opracowanie Natalia Charysz, Aneta Kwiatek, Katarzyna Michalik, Bogusław Wajzer, 2016.
5. August Antoni Jakubowski, *Major Aleksander. Powieść*, komentarz Bogusław Dopart, Jarosław Ławski, Ewa Modzelewska, redakcja i opracowanie Ewa Modzelewska, 2016.

Marcin Rosienkiewicz

**O POWSTANIU POWIATÓW
WINNICKIEGO, JAMPOLSKIEGO
I MOHYŁOWSKIEGO**

Pod redakcją
Ewy Modzelewskiej-Opary

KRAKÓW

Ewa Modzelewska-Opara
Uniwersytet Jagielloński
 <https://orcid.org/0000-0001-9111-6284>
 ewa.modzelewska@uj.edu.pl

© Copyright by Ewa Modzelewska-Opara, Bogusław Dopart, Jarosław Ławski, Jan Snopko,
Kamil Zdrojewski, 2024

Redaktor naukowy serii Studia Dziewiętnastowieczne
prof. dr hab. Bogusław Dopart

Recenzentka
prof. dr hab. Agnieszka Czajkowska, UJD w Częstochowie

Opracowanie redakcyjne
Kinga Grodzka

Projekt okładki
Hanna Kiszka

ISBN 978-83-8138-908-2 (druk)
ISBN 978-83-8138-909-9 (PDF)
<https://doi.org/10.12797/9788381389099>

Na okładce wykorzystano grafikę z biletu na loterię artystyczną urządzoną staraniem
Komisji Grobów Polskich (1888), zbiory Fundacji Rodzinnej Blochów w Nowym Jorku

Publikacja dofinansowana przez Wydział Polonistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego

WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków
tel.: 12 421-13-87; 12 431-27-43
e-mail: publishing@akademicka.pl
<https://akademicka.pl>

SPIS TREŚCI

Wprowadzenie: Ewa Modzelewska-Opara, <i>Marcin Rosienkiewicz – pionier i ambasador polskiej literatury w Stanach Zjednoczonych</i>	7
Nota edytorska	23
Marcin Rosienkiewicz, <i>O powstaniu powiatów winnickiego, jampolskiego i mohylowskiego</i>	27
Jarosław Ławski, <i>Historia i prawda. Narracja powstańcza Marcina Rosienkiewicza</i>	61
Bogusław Dopart, <i>Motywy kresowe w poezji powstania listopadowego</i>	89
Jan Snopko, Kamil Zdrojewski, <i>Powstanie listopadowe na Wołyniu, Podolu i Kijowszczyźnie</i>	119
Summary.....	135
Indeks osobowy	137
Aneks ilustracyjny.....	149

Ewa Modzelewska-Opara

Uniwersytet Jagielloński

Wydział Polonistyki

MARCIN ROSIENKIEWICZ — PIONIER I AMBASADOR POLSKIEJ LITERATURY W STANACH ZJEDNOCZONYCH

„*N*ie do pomyślenia jest, aby kolebka polskiej edukacji w Ameryce została zniszczona, tylko z powodu braku wiedzy o jej istnieniu” – podkreślał John Pezak, przedstawiciel stanu Pensylwania, wnioskując w 1966 roku o odbudowę domu Marcina Rosienkiewicza przy 537 Spruce Street w Filadelfii jako miejsca o historycznej wartości, gdzie mieściła się pierwsza szkoła nauki języka angielskiego dla Polaków, którą, liczący 28 kart, prowadził właśnie Rosienkiewicz¹. Pezak, zyskawszy poparcie Zgromadzenia Ogólnego Pensylwanii (General Assembly of the Commonwealth of Pennsylvania) oraz Pennsylvania Historical and Museum Commision, apelował, by przy Spruce Street stworzyć miejsce upamiętnienia zarówno polskich emigrantów, którzy wnieśli duży wkład w rozwój amerykańskiej kultury, jak i samego Rosienkiewicza poprzez nazwanie odbudowanego domu „Martin Rosienkiewicz House”². Choć inicjatywa ta nie zakończyła się sukcesem, postać Marcina Rosienkiewicza w ostatnich latach cieszy się coraz większym zainteresowaniem. Dosłownie i w przenośni spod ziemi wydobywane

¹ CAAP, kolekcja: Rosienkiewicz, Martin, no. 424, List J. Pezaka do Mr. Wasilewskiego, Philadelphia [brak daty], s. 3. Dostęp do materiałów z tego archiwum był możliwy dzięki uprzejmości siostry Genowefy Potaczały.

² CAAP, kolekcja: Rosienkiewicz, Martin, no. 424, The General Assembly of Pennsylvania, House Bill no. 150, Session of 1966.

są okruchy jego życia i pamiątki po nim³. Wcześniej wzmiankowano o Rosienkiewiczu głównie w kontekście założenia pierwszej szkoły dla Polaków w USA oraz pierwszej polskiej biblioteki w tym kraju, a w końcu napisania pierwszej polskiej książki wydanej w USA, będącej podręcznikiem do nauki angielskiego dla rodaków pt. *Dialogues to Facilitate the Acquisition of the English Language by the Polish Emigrants. Rozmowy dla ułatwienia nauki języka angielskiego dla emigrantów* (1834). Obecnie większą uwagę badawczą skupia spuścizna Rosienkiewicza jako pisarza, publicysty posługującego się pseudonimem Polonus, krytyka literackiego, artysty malarza, a także pedagoga oraz działacza emigracyjnego w Stanach Zjednoczonych⁴.

OD „METRA RYSUNKÓW” DO PRZEDSTAWICIELA POLSKIEGO WYCHODŹSTWA W AMERYCE

Marcin Rosienkiewicz urodził się 11 listopada 1792 roku prawdopodobnie na Wołyniu. Był absolwentem Gimnazjum Krzemienieckiego, o czym pisał z dumą w swoich wspomnieniach *O powstaniu powiatów winnickiego, jumpolskiego i mohylowskiego*. Z tego cennego źródła dowiadujemy się także, że pracował w Krzemieńcu jako nauczyciel historii i literatury oraz korepetytor w domach ziemiańskich, a także poznajemy nieznane wcześniej informacje na temat jego służby wojskowej w powstaniu listopadowym, obejmującej dywizjon Aleksandra Sobańskiego w Legii Litewsko-Ruskiej, następnie oddział powiatu jumpolskiego, który połączył się z mohylowskim i winnickim, a później latyczowskim. Później mimo obaw Polonusa oddziały przyłączyły się do sił Kołyszki, a po klęsce pod Daszowem przeszły do Galicji i złożyły broń. Po stłumieniu partyzantki Józefa

³ W 2016 roku odsłoniłam, zawierający ważne i częściowo nieznane informacje biograficzne, nagrobek Marcina Rosienkiewicza ukryty pod warstwą mchu i korzeni, co stało się przyczynkiem do pogłębionych badań nad jego życiem i twórczością. Zob. E. Modzelewska, *Marcin Rosienkiewicz – współtwórca emigracyjnego środowiska literackiego w Stanach Zjednoczonych XIX wieku*, „Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów Uniwersytetu Jagiellońskiego. Nauki Humanistyczne” 2017, nr 18, s. 31-49.

⁴ W 2022 roku opublikowałam poszerzoną wersję swojej rozprawy doktorskiej pt. *Dorobek pisarski i misja kulturalna polskich emigrantów w Stanach Zjednoczonych Ameryki w latach 1831-1842*, gdzie m.in. omówiłam biografię i twórczość Rosienkiewicza, na którą składały się: wiersz *The Exile's Lament*, *Dialogues to Facilitate the Acquisition of the English Language by the Polish Emigrants* oraz cykl artykułów *On the Literature of Poland*, a także wspomnienia zatytułowane *O powstaniu powiatów winnickiego, jumpolskiego i mohylowskiego*.

Zaliwskiego (1833) władze austriackie aresztowały nauczyciela krzemienieckiego, uwięziono go w Brnie, a następnie w Trieście, skąd w 1833 roku został internowany do Stanów Zjednoczonych w grupie 234 Polaków, w pierwszym masowym i przymusowym transporcie do Nowego Świata, który otworzył historię polskiej, zbiorowej emigracji politycznej na te ziemie.

Wiele zachowanych źródeł pokazuje, że Rosienkiewicz cieszył się szacunkiem wśród rodaków zarówno w kraju, jak i za granicą⁵. Jeszcze w więzieniu na ich prośbę ułożył ustawy Rady Gospodarczej, stanowiącej załazek Komitetu Polskiego, pierwszej polskiej instytucji powołanej do życia w USA, której Polonus był współzałożycielem. Po przybyciu do Nowego Jorku reprezentował interesy wychodźców w Waszyngtonie, popierał projekt założenia osady Nowa Polska w stanie Illinois. Rosienkiewicz, nazywany najbardziej odpowiedzialnym przywódcą polskich wygnańców⁶, starał się pomagać im na różne sposoby. Wydał pierwszy w USA podręcznik dla Polaków do nauki angielskiego, mający wspierać ich w adaptacji do nowych warunków (największą przeszkodą w podjęciu pracy i zarobieniu na swoje utrzymanie była właśnie nieznajomość języka) oraz przewycięzaniu wyobcowania cywilizacyjnego. W trosce o zachowanie tożsamości narodowej i językowej powołał do życia pierwszą polską bibliotekę w USA, której przekazał swoje zbiory, a także materiały wysyłane przez znamienitych przedstawicieli Wielkiej Emigracji⁷. W przyszłości planował utworzyć w ramach biblioteki polsko-amerykańskie towarzystwo naukowe.

Polonus starał się także o utrzymywanie kontaktu z Polakami pozostającymi w Europie. Z myślą o nich opracował dzieło *O powstaniu powiatów...*, które nie tylko spełniało funkcję swoistego rachunku sumienia z czasów powstańczych,

⁵ Rosienkiewicz podkreślał w swoich wspomnieniach: „Wielu pokładało we mnie zaufanie, którego przez cały ciąg życia doznawałem” (M. Rosienkiewicz, *O powstaniu powiatów winnickiego, jampolskiego i mohylowskiego*, s. 30), podając różne przykłady. Szacunkiem darzył go także prezydent USA, William Harrison. Zob. *General Harrison and Poles*, „Scioto Gazette” 1840, No. 28; E. Modzelewska-Opara, *Dorobek pisarski...*, s. 172-173.

⁶ J.J. Lerski, *A Polish Chapter in Jacksonian America. The United States and the Polish Exiles of 1831*, Madison 1958, s. 122, *Poland's Millennium Series of the Kościuszko Foundation*.

⁷ Przemysław Jan Bloch, prezes nowojorskiej Fundacji Rodzinnej Blochów, odnalazł jedyny znany do tej pory materialny ślad po księgozbiorze tej biblioteki – rękopis *Wypisów do teorii jazdy* generała kawalerii Franciszka Sznajde, odznaczonego Krzyżem Złotym Virtuti Militari za udział w powstaniu listopadowym. Druk ten powstał dzięki inicjatywie założonego w 1832 roku Towarzystwa Naukowej Pomocy, którego celem było wspieranie młodych polskich emigrantów w zdobyciu wykształcenia na obczyźnie. Listy publikacji przekazanych przez polskich darczyńców bibliotece Rosienkiewicza omówiłam, badając zbiory Muzeum Książąt Czartoryskich. Zob. E. Modzelewska-Opara, *Dorobek pisarski...*, s. 97-99.

ale również miało być nośnikiem niezafałszowanej wiedzy historycznej, przydatnej przyszłym pokoleniom w przygotowaniu kolejnych zrywów narodowych. Nie bez przyczyny Rosienkiewicza nazywano „najpoważniejszym korespondentem” polskich czasopism we Francji⁸. Był głównym łącznikiem pomiędzy środowiskiem wygnańców w USA a przedstawicielami polskiej emigracji (Julianem Ursynem Niemcewiczem, ks. Adamem Jerzym Czartoryskim, Eustachym Januszkiewiczem, Karolem Sienkiewiczem, Krystynem Lachem Szyrmą). Przez lata informował emigrację europejską (szczególnie we Francji i w Anglii) o działalności polskich wychodźców w Ameryce i ich losie oraz dementował nieprawdziwe informacje publikowane przez zagraniczną prasę na ten temat. Pozostając w kontakcie z Niemcewiczem, sprawującym wówczas funkcję prezesa Wydziału Historycznego Towarzystwa Literackiego, przygotowywał dla niego katalog wydanych na ziemi Waszyngtona dzieł dotyczących Polski i Polaków (szczególnie interesowały go postacie Pułaskiego i Kościuszki). To właśnie jemu Leonard Chodźko w liście z 5 kwietnia 1837 roku proponował przygotowanie amerykańskiego wydania *Żywota Kościuszki*, co miałyby przynieść pożytek „sławie naszej narodowej” oraz samemu Rosienkiewiczowi jako przedstawicielowi Biblioteki Polskiej w Ameryce⁹. Niemcewicz z uznaniem wypowiadał się o zaangażowaniu Polonusa, doceniał jego „przychyłość i pracę, którą użytkowi publicznemu pomimo takiego oddalenia i tylu innych trudności poświęca”¹⁰. Kolejną zasługą Rosienkiewicza było uratowanie od zapomnienia pamięci o życiu i twórczości emigrantów, o których informacje przysyłał Niemcewiczowi, jak i Eustachemu Januszkiewiczowi. To staraniom Rosienkiewicza zawdzięczamy przetrwanie spuścizny wybitnego poety, prekursora młodopolskiego pesymizmu, który dał Amerykanom pierwszą książkę o polskiej literaturze wydaną w ich kraju – Augusta Antoniego Jakubowskiego, nieślubnego syna Antoniego Malczewskiego. Polonus przepisał ponad 40 wierszy Jakubowskiego, który razem z nim został deportowany do USA, gdzie popełnił samobójstwo, oraz sporządził edycję jego *Pism pośmiertnych*, uzupełniając ją fragmentem powieści pisarza pt. *Major Aleksander*. Przeprowadzone badania pokazują także, iż Rosienkiewicz był autorytetem w dziedzinie literatury dla kolejnych pokoleń wychodźców.

Z drugiej strony Rosienkiewicz angażował się w promowanie polskiej kultury w Stanach Zjednoczonych, starając się przybliżyć Amerykanom jej

⁸ E. Żuk, *Z Krzemieńca do Cincinnati*, „Tygodnik Powszechny” 1979, nr 11.

⁹ HSP, Simon Gratz Collection: European Historians and Novelists, case II, box 35, 5.041837, List L. Chodźki do M. Rosienkiewicza.

¹⁰ BPP 1435, List J.U. Niemcewicza do M. Rosienkiewicza, 28 kwietnia 1840.

SUMMARY

This publication presents the first edition of Marcin Rosienkiewicz's memoirs entitled *On the Uprising of the Winnica, Yampol and Mogilev counties*, which until this moment had remained in manuscript in the collections of the Polish Library in Paris (rps. MAM 1097). Marcin Rosienkiewicz, a teacher of history and literature in Krzemieniec and a participant in the November Uprising in Ukrainian lands, was deported in 1833 with a group of 234 Poles by the Austrian government to the United States, where he began a fruitful and multi-dimensional mission to represent the Polish cause and help his compatriots in America.

He went down in history as the author of the first book for Poles published in the United States, the founder of the first Polish school in the country and the Polish library in Philadelphia, and the co-founder of the Polish Committee; the first Polish organization in America representing the interests of Polish immigrants. He was greatly involved in promoting Polishness and maintaining the national spirit among the exiles in the U.S., and maintained contact with those involved with the Great Emigration, including Julian Ursyn Niemcewicz, Leonard Chodźko, Adam Jerzy Czartoryski, Eustachy Januszkiewicz, Karol Sienkiewicz, and Krystyn Lach Szyrma. For years, he informed the European emigration (especially in France and England) about the activities of Polish emigrants in America and their fate, and also published articles on Polish literature under the pseudonym Polonus. Another achievement of Rosienkiewicz was saving the memory of the lives and works of emigrants from oblivion, primarily August Antoni Jakubowski, the illegitimate son of Antoni Malczewski; the author of *Maria*.

Rosienkiewicz's work entitled *On the Uprising of the Vinnytsia, Yampol and Mogilev counties* is a formally irregular memoir, combining elements of an essay, autobiography and journalistic polemic (the main point of reference for it

was Feliks Wrotnowski's work *The Uprising in Volhynia, Podolia and Ukraine in 1831* – Polonus completed his narrative, corrected mistakes and inconsistencies). It is a unique source of biographical, psychosocial and ethos information, shedding light on the little-known history of the November Uprising in Ukraine. The text fulfilled the function of a kind of examination of conscience from the times of the uprising, and was also intended to be a source of unadulterated historical knowledge, useful for future generations in preparing subsequent national uprisings.

We would like to thank Mr. Casimir Pierre Zaleski, President of the Historical and Literary Society and Ms. Ewa Rutkowska, head of the archive of the Polish Library in Paris, for providing the manuscript and for their kind assistance at every stage of research. Thanks to their kindness, Polonus' manuscript can finally see the light of day, more than 180 years after Rosienkiewicz's first publishing plans. The value of this publication, which is the first edition of Rosienkiewicz's memoirs, is also enriched by the scholarly commentaries prepared by distinguished experts in 19th-century literature and history, helping to place Polonus' work in an interdisciplinary perspective.

Keywords: Marcin Rosienkiewicz, November Uprising, Ukraine, memoirs, manuscript, Feliks Wrotnowski

Marcin Rosienkiewicz, w chwili gdy pisze *O powstaniu powiatów winnickiego, jampolskiego i mohylowskiego*, ma 47 lat, za sobą bogate i burzliwe życie, w którym wszystko postawił na jedną, polską kartę. Oznaczało to wyrzeczenie się tego, co otrzymał od losu: majątku, osobistego szczęścia, wolności, pracy, komfortu życia w świecie dzieciństwa, w ojczyźnie. Jest jednym z wielu absolwentów Liceum Krzemienieckiego, którzy włączyli się w konspirację antyrosyjską: w 1830 roku wraz z innymi ochotnikami wznieca powstanie w okolicach Jampola, Winnicy i Mohylowa. Po upadku tego zbrojnego zrywu i wyjściu powstańców do Galicji (Austrii) zostaje aresztowany przez Austriaków, a jego majątek w Cesarstwie Rosyjskim ulega konfiskacie. Pomimo to wplątuje się w konspirację przygotowującą partyzantkę Zaliwskiego. Znowu aresztują go Austriacy, więżą w Brnie, przewożą do Triestu, skąd 234 Polaków eksportują na dwóch fregatach do Stanów Zjednoczonych. Podczas pobytu w Ameryce niektórzy z nich nie udźwignęli ciężaru tej tęsknoty. Rosienkiewicz pozostał jej wierny – na ziemi Waszyngtona rozwinął szeroką działalność nauczyciela, biznesmena, działacza emigracyjnego, korespondenta pism polskich we Francji. Zaczął pisać (także) po angielsku. Budował wokół siebie amerykańską polską ojczyznę i w niej zamieszkał, poruszał się i musiał żyć. Przypominam te fakty nie bez powodu – żeby nakreślić egzystencjalny kontekst dla jego powstańczego wspomnienia, które nie tyle jest wspomnieniem, ile staje się w trakcie pisania czymś więcej: walką o prawdę. Prawdę historyczną, naukową i egzystencjalną. Właśnie kategorię prawdy, walkę o nią widzę jako najciekawszy składnik-ideę tej pracy, która sporo wnosi do wiedzy o lokalnych meandrach powstania listopadowego. Wydobycie jej z rękopisu i skomentowane upublicznienie tłumaczą dwa fakty: wartość dokumentacyjna i wartość świadectwa egzystencjalnego.

Jarosław Ławski

<https://akademicka.pl>

ISBN 978-83-8138-908-2

9 788381 389082